

ולכן אם יש נתונים המראים ש"הנסיון הלא רחוק" מוכיח כי קיים סיכוי אמיתי לרפוי בשיטה של רופא האליל הברזילאי, אזי דינה כדין כל רפואה לחולה שיש בו סכנה ודוחה את כל איסורי התורה פרט לשלש העבירות החמורות – עבודה זרה, גילוי עריות ושפיכות דמים.

פרק ב. כישוף ואוב שאמרה תורה – מציאות אמיתית או כזב ותרמית

1. השאלה הבסיסית

למקרא קטעים 3-4 בתיאור היחצ"ני של רופא האליל, מתעוררות שאלות הנוגעות לסוגיית הכישוף והאוב.

שני איסורים אלו נמנים בתורה כבני משפחת איסורים מיוחדת יחד עם "בני משפחה" נוספים:

- רפואה". וכך הבין דבריו הרשב"א בתשובה: "שמתוך דבריו [של הרמב"ם במורה, שם] נמצאו למדים שכל דבר שנמצא בו תועלת באמת אינו בכלל מה שאסרה תורה מאי זה צד שיהיה בין מסגולה אמיתית שנמצאת בהן בגופן בין שנתאמי מצד הנסיון" (שו"ת הרשב"א א תיג). סתירה, לכאורה, בדברי הרמב"ם הללו מול דבריו במו"נ, נדונה בשו"ת הרשב"א שם. דיון בסוגיא ובמחלוקת הרמב"ם/רשב"א – במאמרו של הרב אליהו סולוביצ'יק, רפואה מיסטית בהלכה, **אסיא** עה-עו, 67-83.
11. לאור האמור, צ"ע דעתו של ר' מתיא בן חרש המתיר. נראה כי ניתן להסביר את דעת ר' מתיא בן חרש בחמישה אופנים:
 - א. לדעת ר' מתיא בן חרש מספיקה אמונה עממית על תועלת שברפואה כדי להחשיבה כרפואה גמורה ולהתיר את השימוש בה, אפילו תוך דחיית איסורים;
 - ב. גם לדעת חכמים מספיקה אמונה עממית נפוצה "כשההמון בטוח באותם הענינים ... ונמצא מצד ההרגל עזר טבעי בהם" כדי להתיר (מאירי שבת סז, א, ד"ה והשני), אך לדעת ר' מתיא בן חרש די באמונה עממית נפוצה גם אם רק חלק מההמון בטוח בה.
 - ג. לדעת ר' מתיא בן חרש יש הגיון בשימוש בחצר כבד של הכלב השוטה, מעין ההגיון הקיים, לפי הידוע היום, בחיסון נשוך כנגד כלבת על ידי החדרה של נסיוב חיסון המיוצר מרקמות הכלב הנגוע;
 - ד. לדעת ר' מתיא ב"ח היו מקרים שהרפואה פעלה, בניגוד לאמור בירושלמי (מחלוקת במציאות). כ"כ רש"י על אתר, והמאירי בבית הבחירה;
 - ה. גם ר' מתיא בן חרש מודה שלא ניתן להציל את הנשוך כדאיתא בירושלמי, אך בכל זאת ניתן **לדחות** מעט את מותו הודאי (אולי בעזרת אפקט הפלצבו), ולשם כך נידחין איסורי התורה. לדעת חכמים, יתכן לומר שבכח"ג אין להאכילו מחצר כבד של הכלב, שכן כאן לא קיים הטעם המובא במסכת גיטין ע, א ובע"ז יב, ב: א"ר אידי בר אבין האי מאן דבלע זיבורא וכו', המצדיק הארכת ימי סבל של הנזטה למות בלא רצונו המפורש. אם זו אכן דעת חכמים – הרי היא מתאימה למש"כ הג"ר יעקב ישראל קנייבסקי, **בקריינא דאגרתא**, מכתב קצ: "בעיקר היסוד דכל מה שאפשר להאריך חיי החולה (אפילו אינו אלא לחיי שעה) צריכים לעשות, אמת שגם אני שמעתי בילדותי מימרא כזו, ולא ידעתי אם זהו מבר סמכא הוא, אבל בעיני דבר זה צריך עיון גדול, דביו"ד סי' שלט מבואר, דמותו להסיר דבר המונע פטירת החולה, ורק מעשה בגופו אסור לעשות, ואם כן להיות בשב ואל תעשה לכאורה (במקום שעל ידי זה יתווספו לו יסורים) לא מצאתי איסור, ואדרבה יש ללמוד למנוע מזה... אבל לכאורה כל שאינו אלא לחיי שעה ואין בו הצלה ממש, דמי לנידון הגוסס, שהרי הגוסס הוא כחי לכל דבריו, וכל זה צריך עיון גדול". ואכמ"ל.

- (ט) כי אתה בא אל הארץ אשר ה' אלהיך נתן לך לא תלמד לעשות כתועבת הגוים ההם:
 (י) לא ימצא בך מעביר בנו ובתו באש קסם קסמים מעונו ומנחש ומכשף:
 (יא) וחבר חבר ושאיל אוב וידעני ודרש אל המתים:
 (יב) כי תועבת ה' כל עשה אלה ובגלל התועבת האלה ה' אלהיך מוריש אותם מפניך:
 (יג) תמים תהיה עם ה' אלהיך: ס (דברים י"ח, ט"ז-י"ג).

"משפחת" תועבות-גויים זו, כוללת איסורים חמורים שאינם עבודה זרה¹².

השאלה הבסיסית בהגדרת משפחה זו היא: האם חכמת הכישוף, האוב ובני משפחתם האמורים בתורה הם דברים שיש בהם ממש, אלא שהתורה אסרתם, וכדעת הרמב"ן וסיעתו, או שמדובר דווקא בדברי כזב שאין בהם ממש ו[לכן] התורה אסרתם, כדעת הראב"ע, הרמב"ם וסיעתם?

גם לדעת הסוברים שיש בהם ממש, יש לברר מהו אותו "ממש". האם ממשות זו היא חריגה מסדרי הטבע שהקב"ה העמידם "לעד לעולם, חוק נתן ולא יעבור" (תהילים קמח). או שכישוף, אוב וחבורתם הינם פעולות במסגרת חוקי הטבע, אלא שאסרם הכתוב, כשם שאסר לבשל באופן טבעי בשר עם חלב. האפשרות האחרונה תיקרא להלן "דרך הביניים".

המשנה במסכת סנהדרין מגדירה בעל אוב:

"בעל אוב – זה פיתום המדבר משחיו"

ובברייתא (סנהדרין סה, ב):

"ת"ר. בעל אוב – זה המדבר בין הפרקים ומבין אצילי ידיו".

דברי המשנה והברייתא ניתנים לפירוש לפי שתי הדעות.

דעת הקדמונים שהעלאה באוב היא מעשה רמייה. בו בעל האוב מדבר משחיו, כאשר השואל בו איננו רואה דבר, אך שומע את הדיבורים היוצאים מבית שחיו של המעלה. המעלה מספר לשואל שדיבורים אלו הם דברי המת. כמו כן מספר בעל האוב לשואל כי רק הוא, רק בעל האוב, רואה את המת ואינו שומע אותו, בעוד שהשואל איננו רואה את המת, אך שומע אותו, כאשר הוא בעצם שומע את הקול שמפיק בעל האוב משחיו או מבין פרקיו¹³. זו דעת הגאונים כמובא להלן, ודעת ר' אברהם אבן עזרא בפירושו לתורה (ויקרא יט, לא). גם הרמב"ם בסוף פ"א מעבודת כוכבים, חתך שהדברים הללו – כולל כישוף, אוב ובני משפחתם – כולן שקר כזב ורמייה.

12. גם איסור מעביר בנו ובתו באש, הן על פי הפשט (ראה רמב"ן על אתר), והן אליבא דהלכתא – איננו איסור ע"ז, כמבואר בסנהדרין ס"ד, א, רש"י ד"ה שלא למולך פטור.

13. ראה ויקרא רבה, כו, ז. "ג' דברים נאמרו במי שמעלה מת בזכורו. המעלהו רואה ואיננו שומע קולו, מי שצריך לו שומע קולו ואינו רואהו, ומי שאינו צריך לו לא שומע ולא רואה". וראה מכילתא דרשב"י על שמות יט, ט, "שאינו דומה שומע ורואה לשומע ואינו רואה".

דעת הסוברים כי העלאה באוב היא סוג של כישוף שיש בו ממש, באמצעות כוחות הטומאה המת עולה באמת, ובעל האוב מחזיק את המת מתחת בית שחיו, והמת מדבר משם. כעין זה פירש רש"י על המשנה סנהדרין סה, א.

2. שיטת הגאונים, האבן עזרא, הרמב"ם, המאירי, הש"ע והמהרש"ל

בשאלת אמיתות או שקריות ההעלאה באוב, כבר כתבו הגאונים¹⁴ דעתם וכפי שהביאם הרד"ק בבהירות בפירושו לפרשת בעלת האוב¹⁵:

"וראינו מחלוקת בין הגאונים בדבר הזה וכלם נשתנו כי מעשה האוב הבל ותוהו ודברי כזב והתול. אבל יש מהם אומרים כי לא דבר שמואל עם שאול, וחס ושלום לא עלה שמואל מקברו ולא דבר אבל האשה עשתה הכל ברמאות. כי מיד הכירה כי שאול הוא, אך להראות לו כי מצד החכמה הכירה ומצאה דבר זה, אמרה: למה רמיתני ואתה שאול.

ודרך בעלת אוב להביא בן אדם שמדבר מתוך מחבואו בלשון נמוך, וכאשר בא שאול לדרוש מאתה וראתה אותו נבהל, וידעה כי למחר יהיה יוצא למלחמה וכל ישראל היו בפחד גדול, וידעה מה שעשה שאול שהרג כהני ה' – שמה בפי המגיד הדברים הנאמרים בפרשה.

ומה שאמר 'ויאמר שמואל אל שאול' – על מחשבת שאול. כי היה חושב כי שמואל היה המדבר אליו.

ומה שאמר ולא עשית חרון אפו בעמלק – ידוע היה דבר זה, כי מאותה שעה אמר לו שמואל וימאסך מהיות מלך.

ומה שאמר לרעך לדוד – ידוע היה זה בכל ישראל כי דוד נמשח למלך. ומה שאמר מחר אתה ובניך עמי – מדרך סברא אמר[ה] זה.

זהו פי' רב שמואל בן חפני הגאון ז"ל.

ואמר, אף על פי שמשמעות דברי החכמים ז"ל בגמרא כי אמת היה שהחיתה האשה את שמואל – לא יקובלו הדברים במקום שיש מכחישים להם מן השכל.

אבל רב סעדיה ורב האיי הגאונים ז"ל אמרו: אמת הוא כי רחוק הוא שתדע האשה העתידות וכן שתחיה היא את המת בחכמת האוב.

אך הבורא יתברך החיה את שמואל כדי לספר לשאול את כל הקורות העתידות לבא עליו. והיא האשה אשר לא ידעה בכל אלה, נבהלה כמו שנאמר ותזעק בקול גדול.

14. לוי, **אוצר הגאונים** (חגיגה, התשובות, ד-ה, ובמילואים שם, עמ' 47. ומקורו בגנזי שכטר, עמ' 299-300; 304-307; **זכרון לראשונים** ח"ג 5-15 הע' 20; כת"י אוקספורד Neub. 2488 דף 136 ע"ב). ראה גם: תשובת ר' שמואל בן חפני (שהו"ל הרכבי **בחדשים גם ישנים**, ח"ג, ב-ט"ו); ומש"כ שריינר (**מונטשריפט** כך ל"ה עמ' שי"ד ואילך); אסף (**מספרות הגאונים**, קנ"ח-קנ"ט); ומאן (**טקסטים ומחקרים** ח"א שפט-שצב).

15. רד"ק שמואל א, כח, כד.

ואשר אמרה האשה את מי אעלה לך – דברי התולים הם, כי דעתה היה לעשות כמנהגה. אלה דבריהם”¹⁶.

וכעיקר דברי הגאונים בהגדרת האוב כתב גם רבי אברהם אבן עזרא בפירושו לתורה (ויקרא יט, לא) גם לגבי אוב וגם לגבי כישוף:

”וריקי מוח אמרו: לולי שהאובות אמת גם כן דרך הכשוף – לא אסרם הכתוב”¹⁷. ואני אומר הפך דבריהם, כי הכתוב לא אסר האמת רק השקר, והעד האלילי והפסילים. ולולי שאין רצוני להאריך הייתי מבאר דבר בעלת אוב בראיות גמורות”.

ובשמות כ, ג, ביאר הראב”ע דבר בעלת האוב כביאור ר”ש בן חופני גאון.

גם הרמב”ם בהלכות עבודה זרה יא, טז, כתב על המכשפים, חוברי החבר, בעלי אוב, וחבריהם כי הם מעשי רמיה שאין בהם ממש:

”ודברים האלו כולן דברי שקר וכזב הן והם שהטעו בהן עובדי כוכבים הקדמונים לגויי הארצות כדי שינהגו אחריהן, ואין ראוי לישראל שהם חכמים מחוכמים להמשך בהבלים אלו ולא להעלות על לב שיש תועלת בהן, שנאמר כי לא נחש ביעקב ולא קסם בישראל, ונאמר כי הגוים האלה אשר אתה יורש אותם אל מעוננים ואל קוסמים ישמעו ואתה לא כן וגו’.

כל המאמין בדברים האלו וכיוצא בהן ומחשב בלבו שהן אמת ודבר חכמה אבל התורה אסרתן אינו אלא מן הסכלים ומחסרי הדעת ובכלל הנשים והקטנים שאין דעתן שלימה, אבל בעלי החכמה ותמימי הדעת ידעו בראיות ברורות שכל אלו הדברים שאסרה תורה אינם דברי חכמה אלא תהו והבל שנמשכו בהן חסרי הדעת ונטשו כל דרכי האמת בגללן, ומפני זה אמרה תורה כשהזהירה על כל אלו ההבלים תמים תהיה עם ה’ אלהיך”.

וכן דעת המאירי¹⁸, וכ”כ המהרש”ל¹⁹ וכדעת הרמב”ם פסק מרן בשו”ע²⁰ לגבי לחש על המכה שאסרה המשנה, ”שאין הדבר מועיל כלום”.

16. ועיי”ש בהמשך דברי הרד”ק שתמה על דבריהם: ”ויש לתמוה לדברי הגאונים האלה אם הקב”ה החיה את שמואל כדי לספר לשאול הקורות הבאות עליו, למה לא אמר לו על ידי חלומות או על ידי אורים או על ידי הנביאים אלא על ידי אשה בעלת אוב? ועוד, איך היה נעלם משאול שהיה חכם ומלך אשר היו עמו כמה חכמים גדולים, אם ענין אוב נעשה על ידי אדם מדבר מתוך מחבואו, ומי יאמר שיטעה הוא בזה ואין זה הדעת מקבלו. והנכון הוא מה שפירשנו. וכ”כ ר’ שמואל בן חפני הגאון: ”ולו היה חפץ [ה’] להודיע – היה יכול להודיעו על ידי הנביאים והכהנים באורים ותומים, וזה יורה כי לא החיה [ה’] את שמואל” (אוצה”ג שם [הע’ 16 לעיל] סוף ד).

17. השווה עם מש”כ ר”י אבן שועיב, ואבא מרי מלוניל שיובאו להלן פסקה 4.

18. בית הבחירה, שבת עז, א; פסחים קט, ב. לדעתו ידעו חז”ל שזו אמונת הבל, אך העריכו שהכחשתה הישירה תיכשל. לכן ניסו לכל הפחות למעט אמונה זו בעיני ההמון.

19. שו”ת מהרש”ל ס’ ג; יש”ש חולין פ”ח יג.

20. יו”ד קע”ט, ו.

3. דרך ביניים – רב האיי גאון לגבי כישוף ור"א בן הרמב"ם לגבי אוב

בהבנת הכישוף נקט רב האיי גאון דרך ביניים:

"בקשתם להודיעכם מה עשה ונתמלא השדה קישואים – אין אנו יודעים מה הוא, ולא הותרו כשפים ללמד אלא לסנהדרין שדנין דיני נפשות אבל אנו לא למדנו כשפים ודבר זה מן הכשפים הוא....

כח. ואשר כתבתם מה ההפרש המוכיח בין מעשה נביאות למעשה כשפנות, הרבה רחוק מופת של נבואה ממעשה כשפים וכיוצא בהן, כי מעשה כשפים כולן דברים שהן מצויין במנהגי העולם או שיכולין הברואים לעשותן²¹."

נראה שגם ר' אברהם בן הרמב"ם נקט דרך ביניים בהבנת האובות:

"אמתות מעשה האוב לא נדענה. אבל מה שנבין ממנה שהיא פעולה דמיונית שיראה בה המת לבעלת אוב ולמי שישאל באוב שאלה במצב הדומה לחלום, כלומר שיש בו הסתלקות מן המציאות, ויראה במצב זה כאלו המת עומד לפניו והוא (השואל) אומר דבר ואף נאמר לו דבר, ויתקיים זה או מקצתו, כמו שיראה אחד ממנו בחלומו כאלו הוא ראה את המת ושאלו והחזיר לו ויפתרו לו את זה ויתקיים. לא ששמואל חיה וקם מקברו באמת, והתבונן שאמר: 'תעלי לי' ולא אמר: 'תחיי לי'.

והפעולה הזאת אבדה מן העולם, ברוך שעקרה, כי היא מדרכי עובדי עבודה זרה שאיסורה בתורה גדול, וענשה חמור מאד, והיא מחטאות שאול שתפסו עליה הכתוב באמרו [דה"א י' י"ג] 'ושאול לו באוב'. וכתב אברהם ביר' משה זצו"ל²².

אכן, בברייתא סנהדרין סה, ב, משמע שלא כדעת הגאונים, האבן עזרא והרמב"ם, אלא או כדעת רש"י ומאמיני האובות, או כמאמיני דרך הביניים:

ת"ר. בעל אוב – אחד המעלה בזכורו ואחד הנשאל בגולגולת.

מה בין זה לזה? מעלה בזכורו אינו עולה כדרכו ואינו עולה בשבת.

נשאל בגולגולת – עולה כדרכו ועולה בשבת.

21. רוב האיי ממשיך שם: "אבל מופת הנבואה אשר בו יודע כי זה מלאך ה' ושלוcho צריך שיהיו בו שני מדות, אם נעדרה אחת מהן לא יהא מופת נבואה. אחת מהן שיהיה ממעשה אלהים דבר שאין ברוא יכול לעשותו ואין עושהו אלא הבורא, והשני ולא הנהיג בו את העולם אלא הוא שינוי סידרי העולם הנהוגים, כגון האותות שנעשו למשה אשר אין ברוא יכול להפוך יאור כמו נילוס אל דם ואין זה אלא מעשה הבורא, ואף אין במנהגי עולם שיהפוך היאור והנהרות לדם, וכגון העמדת השמש ליהושע והחזרת השמש לישעיהו, שהדבר ידוע שאין מי שיוכל לעשות כן אלא הבורא ואף הוא שינוי סידרי עולם ומנהגיו וכיוצא באילוי". (תשובות

הגאונים החדשות – עמנואל (אופק) סימן קטו, אותיות כה, כח)

22. שו"ת רבי אברהם בן הרמב"ם סימן כז.

שהרי אם מדובר במעשי רמייה, מה יום מיומיים? מדוע הרמיה של בעלי האוב לא פועלת בשבת, וכקושיית טורנוסרופוס בגמ' שם, כשתשובת רבי עקיבא שם, לכאורה איננה מתאימה לשיטת הגאונים וסיעתם, וי"ל²³.

4. הרמב"ן, החינוך, אבא מרי מלוניל, ר"י אבן שועיב, ריב"ש ונפש החיים

כתב הגר"ח מוולוז'ין בנפש החיים²⁴:

"כי כל עניני פעולות הכשפים נמשך מהכחות הטומאה של המרכבה טמאה. והוא ענין חכמת הכישוף שהיו הסנהדרין צריכין לידע. היינו חכמת שמות הטומאה וידעת עניני כחות המרכבה טמאה בשמותיהם. שע"י יפעלו בעלי הכישופים פעולות וענינים משונים כשמשיבועין כחות הטומאה בבחי' הטוב שבו שישפיע בתוכו חיות לעשות נפלאות היפך סדר כחות הטבעי והמזלות".

זוהי בעצם שיטת הרמב"ן ובית מדרשו המאמינים שיש ממש בכישוף, ו"ממש" זה הוא חריגה מחוקי הטבע. כמש"כ הרמב"ן בפירושו לתורה²⁵:

"והזכיר מכשף – שם כלל לכל הכשפים. וחובר חבר ושואל אוב וידעוני – והם פרטים בכשוף, ...ועתה דע והבן בעניני הכשפים, כי הבורא יתברך כאשר ברא הכל מאין עשה העליונים מנהיגי התחתונים אשר למטה מהן, ונתן כח הארץ וכל אשר עליה בכוכבים ובמזלות לפי הנהגתם ומבטם בהם, ...ועשה עוד על הכוכבים והמזלות מנהיגים מלאכים ושרים שהם נפש להם. והנה הנהגתם מעת היותם עד לעולם ועד, גזירת עליונים אשר שם להם. אבל היה מנפלאותיו העצומות, ששם בכח המנהיגים העליונים דרכי תמורות, וכחות להמיר הנהגת אשר למטה מהם, ...וזה סוד הכשפים וכחם שאמרו בהם (חולין ז, ב) שהם מכחישים פמליא של מעלה, לומר שהם היפך הכחות הפשוטים והם הכחשה לפמליא בצד מהצדדין, ועל כן ראוי שתאסור אותם התורה, שיונח העולם למנהגו ולטבעו הפשוט שהוא חפץ בוראו.

ספר החינוך במצוה ס"ב הלך בבירור בעקבות הרמב"ן, וכעין זה, כתב גם ר' יהושע אבן שועיב בדרשותיו²⁶:

"שדבר ידוע כי המכשפים יש להם כח בתחתונים, ... ולכן הזהירה תורה מאלו הקוסמים בעבור כי יש ממשות בפעולתם, כי אם לא היה בהם ממשות לא היתה אוסרת התורה פעולות של הבל ואין בהם מועיל. וחכמים ז"ל אמרו למה נקרא שמם כשפים שמכחישים פמליא של מעלה. וזה היה עיקר ע"ז וירידת כח בצורות שהיו בדור אנוש".

²³. לעיל הובאו דברי ר' שמואל ב"ח גאון סורא כי "אף על פי שמשמעות דברי החכמים ז"ל בגמרא כי אמת היה שהחיתה האשה את שמואל – לא יקובלו הדברים במקום שיש מכחישים להם מן השכל", וניתן להבין את כוונת חז"ל ע"פ דרכו של המאירי בהע' 18 לעיל.

²⁴. נפש החיים, שער ג, ריש פ"ב.

²⁵. רמב"ן עה"ת, דברים יח, ט. וכ"כ שו"ת הרשב"א המיוחסות לרמב"ן, סי' רפג, הובא בכתבי הרמב"ן מהדורת שעוועל, עמ' שעח-שפא. עיי"ש ד"ה ושמתא, בעמ' פ.

²⁶. דרשות ר"י אבן שועיב פרשת ראה ד"ה ומה שלקחו.

כדעת הר"י אבן שועיב, וכטעמו, סובר גם אבא מרי מלוניל, ולכן נוטה גם דעת הרשב"א בתשובתו לר' אבא מרי מלוניל²⁷:

"ואדון בזה עמך וגם [עם] הרב הגדול מורה צדק הרב רבינו משה ברבי מימון ז"ל. ולא כמשיב על דבריו ועל דבריך רק כחוקר ושואל אולי תמצא ארוכה למבוכה.

כתבת שהעושה צורה בשעה ידועה אפילו לרפואה עובר משום לא תעוננו. **שהתורה לא אסרה אלא דבר שיש בו קצת עיקר** שיש בו כדי לטעות. אלו דבריך. ואפשר שהוא כן.

אבל הרב [הרמב"ם] ז"ל כתב בהפך שכן כתב בהלכות עבודה זרה, זה לשונו: כל המאמין בדברים אלו ובכיוצא בהם ומחשב בלבו שהן אמת אבל התורה אסרה אותם אינו אלא מן הסכלים ומחסרי הדעת ובכלל הנשים והקטנים שאין דעתם שלמה. אבל בעלי החכמה ותמימי הדעת ידעו בראיות ברורות שכל אלו הדברים שאסרה תורה אינם חכמה. אלא דברי תוהו והבל שנמשכו בהן חסרי הדעה ונטשו דברי דרכי האמת בכלל. ומפני זה אסרה תורה כשהזהירה על כל אלו הדברים (דברים י"ח) תמים תהיה עם ה' אלהיך ע"כ לשונו.

וכפל עוד זה בפרק ל"ז בספר המורה זה לשונו והמעשים האלה אשר יעשו המכשפים אין ההיקש נותן אותן, ולא יאמין שכל שהם יחייבו דבר כלל. עוד חזר וחזק דברים אלה בספר המורה.

ואלו היה בידנו להכריע היה נראה יותר כמו שאמרת לפי שאמרו בפרק חלק (דף ק"א) שרי שמן ושרי בצים נשאלין מהן בשב' מפני שמכזבין. וכן באוב וידעוני, בשאול ובחרטומי מצרים שהעידה התורה השלמה שעשו בלטיהם ובלהטיהם".

הרי שהרשב"א נטה ללכת אחר הרמב"ן. וכ"כ בשו"ת הריב"ש סי' צב.

5. התקפה חריפה על הרמב"ם בביאור הגר"א

כתב בביאור הגר"א על השו"ע יו"ד קעט ס"ק יג שאמנם מקורם של דברי השלחן ערוך הוא הרמב"ם,

"אבל כל הבאים אחריו חלקו עליו, שהרי הרבה לחשים נאמרו בגמרא, והוא {הרמב"ם} נמשך אחר הפילוסופיה [הארורה]²⁸, ולכן כתב שכשפים ושמות ולחשים

²⁷ שו"ת הרשב"א, א, תיג.

²⁸ כך היה הנוסח המקורי של ביאור זה, כפי שהודפס בדפוס ראשון (הוראדנה תקס"ו). אולם משנדפס השו"ע עם ביאור הגר"א שוב בוילנא בדפוס ראשון, השמיטו המדפיסים את תיבת "הארורה", ואת המילים "שזורקין אותן לאשפה" החליפו במילים "שהם חיצוניות", בעקבות העירוער על האוטנטיות של דברי הגר"א ובדיקה חוזרת של כתתו. הרב צבי הירש קאצינעלינבויגען בעל **נתיבות עולם** (כולל ברייתא דל"ב מידות דריה"ג עם ביאורים וחידושים) כתב בשנת תר"ט: שמעתי מפי הגאון מוה"ר **מנשה איליער** זלה"ה [מח"ס אלפי מנשה הובא בביאור הלכה סוף סימן שי"ט, בד"ה מפזר וכו'], שמה שכתב הגר"א בהלכות כישוף (שו"ע יו"ד סי' קע"ט ס"ק י"ג) על הרמב"ם ז"ל שנמשך אחר הפילוסופיה הארורה וכו' – אבל כבר הכו אותו על קדקדו וכו' וכו', וכמו כן מש"כ בהלכות כבוד רבו (שו"ע יו"ד סי' רמ"ו ס"ק י"ח) על דברי הרמ"א, "אבל לא ראו את הפרדס לא הוא ולא הרמב"ם" וכו' יע"ש, שאינם דברי הגר"א, ומעולם לא יצא מעטו ומפיו הקדוש דברים כאלה, ואיש אחד הציג כל

ושדים וקמיעות – הכל הוא שקר. אבל כבר היכו אותו על קדקדו²⁹, שהרי מצינו הרבה מעשיות בגמרא ע"פ שמות וכשפים... והפילוסופיה הטתו³⁰ ברוב לקחה לפרש

זה בביאור הגר"א בשעת הדפסה, והוא היה מכיר את האיש ואת שיחו" עכ"ל מכתבו של הרב צבי הירש קאצינעלינבויגען, כפי שהובא בספר קריה נאמנה (שמואל יוסף פין, וילנא תרע"ה) עמ' 160. והעיד עליו שמים וארץ שכנים דבריו. תמצית עדותו של הרצ"ה קאצינעלינבויגען הובאה בקצרה גם בספר תולדות הפוסקים מה"ר שמעון משה בהר"ר גדליהו חאנעס, "תוצאה שניה חדשה ומתוקנת" ורשה תרפ"ב, עמ' 44, מהד' צילום, ניו-יורק תש"ו, הוצאת הלכה. (וראה דב אליאך, ספר הגאון, הוצאת מכון מורשת הישיבות, ירושלים תשס"ב, כרך ב, עמ' 589-588, ובמקורות המצויינים שם).

ראוי להוסיף כי לפני יותר מיובל שנים, שמעתי מסבי, אבי אמי, ר' אליעזר זאב רוטטובסקי זצ"ל ליד ירושלים מצאצאי הגר"א, כי מסורת במשפחתו שיש ספק אמיתי באוטנטיות של ביאור זה, בעיקר בגלל העובדה שהביטויים כנגד הרמב"ם: "הפילוסופיה הארורה" ו"שזורקין אותן לאשפה" אינם מוכרים כלשונו הרגילה של הגר"א, ובודאי לא כנגד הרמב"ם.

אמנם ר' שמואל לוריא אשר הוציא לאור הדפוס מספרי הגר"א, כתב בשנת תרכ"ח לר' יהושע העשיל לעווין (מחבר עליות אליהו) כי "מה שכתב הגאון ז"ל על הרמב"ם ז"ל בענין כישוף ושדים כו' וכבר הכו אותו על קדקדו כו' הן הדברים אשר זכינו לראות בגוף כ"ק של הגר"א ז"ל". והביא שגם רש"י ריבלין, שנתיים קודם לכן ראה את כתה"י ומצאו "אות באות כמו שהוא נפס בבאה"ג לפנינו" (עליות אליהו, במעלות הסולם). אך בדבריהם אין התייחסות ישירה לביטוי "הארורה", בעוד שבהוצאת ראם (וילנא תר"מ) צוין ש"ביאור הגר"א ע"פ כ"ק" שבהוצאתם "נעתק בדקדוק רב ע"י הרה"ג מו"ה אברהם אבא קליינרמן שליט"א. ע"פ כתב יד

ההוא הוגהו ותוקנו שיבושים ושיגאות לאלפים שנפלו בו בדפוסים הקודמים..." כמו"כ ראוי לשים לב, כי שלא כדרכו של הגר"א, לא מצויינים כאן מראי מקומות מדוייקים אלא יש פה רק את הקביעה הכללית של "כל הבאים אחריו", בלא שום ציון. יתר על כן, עצם הקביעה ש"כל הבאים אחריו חלקו עליו" איננה נכונה. ראה למשל במאירי, שבת, סז, א, ד"ה כל מיני הלחשים; פסחים, קט, ב, ד"ה בכמה מקומות ביארנו. המאירי היה כידוע מהבאים אחריו, ולא חלק עליו בנ"ד. בנוסף, מקור השו"ע הוא הטור, יו"ד, קט ו, שהביא את דברי הרמב"ם הנ"ל בלא חולק. דהיינו, בעל הטורים הסתפק אם יש בכלל מחלוקת בין הרמב"ם לדעה ראשונה (שדי חמד, כללי הפוסקים סוף סימן יב). מאחר וגם הטור היה כידוע מ"הבאים אחריו", איך יתכן שהוא לא ידע ש"כל הבאים אחריו חלקו עליו"? (ע"ע בשד"ח שם, סימן יא אות ד). גם המהרש"ל בן דור הרמ"א, כתב בשו"ת מהרש"ל סי' ג' על הכישוף כדעת הרמב"ם "דעיקר איסורו לפי שהם הבלים וכזבים ודברי תעותועים ואין בהן ממשות", ואין יתכן שגם המהרש"ל לא ידע ש"כל הבאים אחרי הרמב"ם חלקו עליו"?

ראוי להוסיף את לשון תלמיד הגר"ח מוולוז'ין בשם הגר"א: "פילוסופי"א, אמר רבנו שממקום שמסתיים הפילוסופי"א משם ולמעלה מתחיל חכמת הקבלה, וממקום שמסתיים קבלת הרמ"ק – משם ולמעלה מתחיל קבלת האר"י ז"ל". (ארחות חיים, כתר ראש, סא). ואמירה שהפילוסופיה נמצאת מתחת לקבלה, כמו שקבלת הרמ"ק נמצאת מתחת לקבלת האר"י, אינה מתיישבת עם הלשון החריפה של "הפילוסופיה הארורה" "שזורקין אותה לאשפה". גם ר"י משקלוב בהקדמתו לפאת השלחן, הביא כי חכמת הפילוסופיה – הגר"א "למדה לתכליתה", אף שהוציא ממנה "רק שני דברים טובים", עיי"ש.

לכן, למרות עדות ר"ש לוריא על בדיקתו ובדיקת רש"י ריבלין, בכל זאת, מסורת אבותי צאצאי הגר"א, שהדבר לא יצא מכלל ספק – במקומה עומדת.

הלשון "כל הבאים אחריו חלקו עליו" אבל כבר היכו אותו על קדקדו" בולטת מאד בחריפותה לעומת לשון הרשב"א הנוטה לחלוק על הרמב"ם, בתשובה שהובאה לעיל פסקה 4. היא גם לא מתאימה למובא בעליות אליהו (במעלות הסולם, בהערות) בשם ר' ישראל גורדון מ"ץ דוילנא, שהעיד כי כאשר הועלתה לפני הגר"א הצעה לבטל שיעור במורה נבוכים בבית המדרש, מחשש להתפשטות לימוד הפילוסופיה – הגיב בחרי אף: "ומי יעיז לדבר נגד כבוד הרמב"ם וספריו". ואמר עוד: חלילה לי לגעת בכבוד מאור עינינו הרמב"ם ז"ל, והולאי שהיה

הגמרא הכל בדרך הלציי, ולעקור אותם מפשטן. וחס וחלילה איני מאמין בהם, ולא מהם ולא מהמונם. אלא כל הדברים הם כפשטן, אלא שיש בהם פנימיות. לא פנימיות של בעלי הפילוסופיה (שהם חיצוניות) [שזורקין אותן לאשפה] אלא של בעלי האמת".

לסיכום, הקדמונים סברו שאין ממש בהבלי הכישוף ושאר איסורי תועבות הגויים. בביאור הגר"א איתא שכל הבאים אחרי הרמב"ם סוברים שיש בהם ממש.

יש הרואים בביאור הגר"א הכרעה סופית במחלוקת. אך מאחר והמהרש"ל, גדול פוסקי ליטא בימי הרמ"א, כתב להלכה כדעת הקדמונים, הקביעה ש"כל הבאים אחריו חלקו עליו" לכאורה איננה נכונה עובדתית, ועדיין צ"ע.

פרק ג. היש בפעולות רופא האליל איסור כישוף או אוב?

על פי הנתונים שצורפו לשאלה, האם יש לחשוש שפעולות הרופא-אליל מברזיל כוללות פעולות של כישוף ו/או העלאה באוב?

1. הנתונים הבסיסיים מצביעים על בעיית כישוף

לעניין הכישוף, התיאור המופיע בדפים השיווקיים נראה, לכאורה, שמקיים את הקריטריונים התיאוריים של כישוף כפי שנדרשים בהלכה.

לעומת זאת, **לענין אוב,** עצם הקריאה לנשמות המרפאים המתים להכנס ברופא האליל, לכאורה איננה אפילו מתקרבת לקריטריונים של איסור אוב, כפי שהם מבוארים במשנה ובגמרא.

עמדו במחיצה אחת בגן עדן". ובמכתבו של הרצ"ה קאצינעלינבויגען העיד על כך כי "כאשר יצקתי מים על ידי הרב הגאון מוהרר"ר שאול זצ"ל, שמעתי מפי הקדוש ששמע מהגאון ר' אליהו ז"ל (בהיותם יחד חוגגים ושמחים בשמחת בית השואבה) בזה הלשון: הלואי וזכיתי ויתנוני (לאחר מותי) בעולם הנשמות במחיצת הרמב"ם ז"ל וכו'." (קריה נאמנה עמ' 160 סוף הערה 8). הדברים הובאו שם גם בשם הג"ר אברהם דוד שטראשון עי"ש.

30. ראוי לשים לב שגם רב האי גאון כפר באמיתות האובות, (פרט לשינוי חד פעמי של סדרי הטבע שעשה הקב"ה במיוחד עבור שאול המלך), וקשה להבדיל בגישה העקרונית בין כישוף לאוב, במיוחד שרב האיי כפר ביכולת הכשפים לחרוג מסדרי הטבע (ראה לעיל פסקה ב. 2-3). על רב האי קשה לומר ש"הפילוסופיה הטתו", שהרי רב האי גאון, כידוע, היה ממתנגדיה הגדולים של הפילוסופיה (ראה שו"ת הריב"ש סי' מה).

גם המהרש"ל (שו"ת מהרש"ל סי' ג, וב"ש"ש חולין פ"ח יג), למרות התנגדותו הידועה לפילוסופיה (שו"ת הרמ"א סי' ו), כפר באמיתות הכישוף. מכאן תמיהה נוספת על דברי הגהה זו, וצ"ע.